

Koncepcijske sličnosti i razlike u trima ratnim hrvatskim pravopisima

Janković, Sanja

Master's thesis / Diplomski rad

2015

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:236766>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-15**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za kroatistiku
Katedra za hrvatski standardni jezik

Zagreb, 22. lipnja 2015.

**”Konceptijske sličnosti i razlike u trima ranim hrvatskim pravopisima:
Kratki navuk za pravopiszanye horvatzko za potrebnost narodnih skol,
Uputjenje k’slavonskomu pravopisanju za potrebu narodnieh ucsonicah u
*Kraljestvu Slavonie 1779 i Naputchenye za horvatzki prav chteti y piszati”***

DIPLOMSKI RAD

12 ECTS bodova

Mentor:

Dr. sc. Marko Samardžija, red. prof.

Student:

Sanja Janković

Sadržaj

1.	Uvod	2
2.	<i>Kratki navuk</i>	5
3.	<i>Uputjenje k'slavonskomu pravopisanju</i>	10
3.1.	Interpunkcijski znakovi u <i>Kratkome navuku</i> i <i>Uputjenju</i>	14
4.	<i>Naputchenye</i>	16
5.	Pregled glasova koji se bilježe različitim slovima.....	24
6.	Terminologija.....	25
6.1.	Pregled terminologije.....	26
7.	Zaključak.....	29
8.	Literatura.....	30
8.1.	Primarna.....	30
8.2.	Sekundarna.....	30
	Sažetak	31

1. Uvod

Druga je polovica 18. stoljeća u europskim zemljama obilježena prosvjetiteljstvom kao općim duhovnim pokretom građanstva koje je u matičnim državama ustalo protiv dogmatskog autoriteta, zalažući se za pobjedu kritičkoga uma u javnome životu, književnosti, umjetnosti i filozofiji. U Habsburškoj monarhiji carica Marija Terezija, a potom i njezin sin car Josip II., prosvjetiteljskim su nastojanjima pokušali modernizirati svoju državu. Vladavina Marije Terezije bila je obilježena apsolutističkim i centralističkim tendencijama, prakticiranim reformama kojima se, između ostaloga, nastojala podići opća razina obrazovanosti u cijeloj monarhiji.

Vladavinu Josipa II. obilježila je još intenzivnija reformatorska politika. No, zapreku u provođenju brojnih programa postavljali su ponajprije feudalni sustav, ustav i samosvojnost pojedinih zemalja. Velika se masa naroda u ugarskim i hrvatskim krajevima nije mogla snaći u vrtlogu neprestanih i velikih reformi. U radu cara Josipa najviše se isticala tendencija protiv svemoći crkvene oblasti i plemstva, posebice u Ugarskoj, koje je nosilo postojeći ustav. S namjerom da nadvlada one koji su mu pružali najveći otpor, naglasio je car Josip vojnu snagu monarhije – centraliziranu i unitariziranu. Bio je to vrhunac centralizacije vojske započete za vladavine carice Marije Terezije.

Jak otpor Crkve, a posebice Vatikana, doveo je do snažnog protuudara u obliku strogih uredbi protiv crkvenih redova. Isusovci, ali i pavlini, protjerani su iz Monarhije, samostani pozatvarani, a imetak zaplijenjen u prosvjetne i dobrotvorne svrhe. Kako bi dobio svećenički pomladak pogodniji svojim političkim načelima, reformirao je seminare u Monarhiji, centralizirao ih do krajnosti i za poglavare postavio sebi odane svećenike.

Kako su crkveni redovi dotad bili nositelji obrazovanja, preustrojeni je školski sustav došao u nadležnost države. Njemački je jezik proglašen službenim. Škole su u vojnoj krajini pripadale pod direktnu nadležnost Ministarstva rata u Beču, a onima u Kraljevini Slavoniji i Hrvatskoj upravljali su školski nadzornici, dodijeljeni prema županijama.

S obzirom na to da je njemački jezik bio službeni nastavni jezik, i udžbenici za učenje hrvatskoga morali su biti dvojezični. Sve su školske knjige za prva tri razreda bile tiskane na njemačkom. Tek u 4. razredu javljaju se *Kratki navuki Uputjenje k' slavonskomu pravopisanju (Pedagogijska enciklopedija)*

Prosvijećeni je apsolutizama donio brojne pozitivne promjene na cjelokupnoj društvenoj sceni. Došlo je do preraspodjele povlastica: feudalcima i crkvenim redovima oduzet je značajan dio prava, a građanstvu i seljaštvu istovremeno je dodijeljen. Najprije su razdvojeni sudstvo, uprava i financije, a iznad njih je postavljeno Državno vijeće s isključivo savjetodavnom funkcijom. U reformama vezanim uz Crkvu ključno je njezino stavljanje pod državni nadzor te oporezivanje svećenstva. Godine 1774. zaplijenjena je imovina isusovačkoga reda koji je papa Klement XIV. ukinuo godinu ranije. Upravo je ukidanje Družbe Isusove, čime i prestanak crkvenoga monopola u cijeloj državi, najviše utjecalo na reforme školstva, jer je Crkva izgubila autonomiju nad njim. Također, razvoj trgovine u južnoslavenskim zemljama potaknuo je preustroj škola po europskom uzoru. Porast broja škola i učenika u 18. stoljeću povećao je svijest o potrebi uvođenja školske legislative. Pokrenuta je velika školska reforma kojom je obrazovanje postalo dostupno svima.

Temeljnim je dokumentom za preustroj školstva propisan *Opći školski red*, tj. *Allgemeine Schulordnung für die Normal-, Haupt- und Trivialschulen in den sämtlichen kais. königl. Erbländern vom 6. Dezember 1774*. Njega je najprije u obliku elaborata sastavio pater Gruber, a potom doradio Johann Ignaz Felbingerčije ime postaje sinonim sveopćih školskih reformi u Monarhiji. *Općim školskim redom* zakonski je regulirana dob djece školskih obveznika, određeni su predmeti po vrstama škola, broj nastavnih sati te nadzor nad školama i opetovnicama. Iako sam naslov dokumenta upućuje na jedinstvo obrazovnog sustava, u konačnici je svaka država i pokrajina donijela vlastite smjernice, u skladu sa svojim zahtjevima i potrebama, okvirno temeljene na krovnom propisu. (Peti-Stantić 2008: 262-272)

U južnim slavenskim zemljama Habsburške monarhije prevladavalo je nepismeno stanovništvo, a manji udio pismenih koncentrirao se u gradovima. Nedostajalo je i financijskih sredstava i školovanih učitelja za provedbu donesene mjere o pučkim školama. S druge strane, cijeli je proces dodatno kočilo svećenstvo i plemstvo kojima se obrazovani puk kosio s vlastitim interesima. Naposljetku je *Opći školski red* na južnoslavenskom govornom području proveden samo u Sloveniji. U Hrvatskoj, kao i Ugarskoj, nije prihvaćen zbog izraženih germanizacijskih tendencija te je na njegovoj je osnovi izdan novi dokument: *Ratio educationis totiusque rei literariae per Regnum Hungariae et provincias eidem adnexas* (*Opći školski i obrazovni sustav za Ugarsko kraljevstvo i njemu pridružene zemlje*). Na zahtjev Marije Terezije izradili su ga barun Urmeny i pravnik Dane Tersztyansky 1777. godine.

Prema njemu škole su morale biti državne ustanove, a svako je literarno okružje ili distrikt trebao imati pokrajinskoga ravnatelja i kraljevskog školskog nadzornika. Dužnost školskoga nadzornika u tadašnjoj pokrajini Slavoniji obnašao je Antun Mandić uz kojega se

veže autorstvo *Uputjenja k' slavonskomu pravopisanju*, jednog od triju djela na kojima se temelji ovaj rad. Školski su priručnici toga vremena tiskani bez naznake autora, stoga je bez primjerenih dokaza o autorstvu riječ samo o nagađanjima. (Ptičar, Vajs 2006: 241)

Tim se dvama dokumentima u Hrvatskoj reformirao višestoljetni katolički školski sustav i doneseni su novi programi. Propisani su se bečki udžbenici usklađivali i prevodili na jezike naroda u Monarhiji: hrvatski, češki, poljski, rumunjski, slovački, slovenski i srpski. Po Felbigerovoj metodi svi su priručnici imali usporedan tekst na njemačkom jeziku.

Niti primjena *Ratia* nije se primjereno provela u praksi krivicom plemstva koje se opet nije dovoljno zauzelo za prosvjetu naroda. Odredbe su se provodile mimo sabora kojemu ništa nije niti bilo predloženo. (*Pedagogijska enciklopedija* 1895: 474) Uslijedili su daljnji prigovori na proaustrijske stavove koji su rezultirali prerađivanjem *Ratia* te njegovim ponovnim tiskom 1806. u Budimu.

Otvaranje narodnih škola u Austro-Ugarskoj monarhiji ima direktan utjecaj na tiskarstvo u 2. polovici 18. stoljeća. Za dvojezičnu je nastavu trebalo pripremiti prikladne udžbenike, ali prvenstveno napisati pravopis koji će normirati grafiju i pravopisna pravila – podjednako za pisanje književnih djela, kao i za nastavu na hrvatskome jeziku u hrvatskim školama. (Pintarić 1998:112)

Poznavanjem povijesnih činjenica i društvenih okolnosti u Habsburškoj monarhiji krajem osamnaestog i početkom devetnaestog stoljeća, lako je povući paralelu s pravopisnim priručnicima za hrvatski jezik koji su tema ovoga rada. Prvo je objavljivanje *Ratia* za praktičnu posljedicu imalo tiskanje dvojezičnih priručnika 1779.: *Uputjenje k' slavonskomu pravopisanju* za Kraljevstvo Slavonije i *Kratki navuk za pravopiszanye horvatzko* za Kraljevstvo Hrvatske. Već 1808., dvije godine nakon preinake *Ratia*, hrvatski učenici imaju na raspolaganju prvi hrvatski jednojezični pravopisni priručnik: *Naputchenye za horvatzki prav chteti, y piszati*, oslobođen očite germanizacije kroz ranije tiskan paralelni njemački tekst.

2. Kratki navuk

Kratki navuk za pravopiszanye horvatzko za potrebnost narodnih skol. tj. Anleitung zur kroatischen Rechtschreibung, zum Gebrauche der Nationalschulen im Königreiche Kroatien otisnut je 1779. godine u Ofenu (Budim).

Poput naslovnice, cijeli je tekst dvojezičan, pri čemu je lijeva stranica pisana kajkavskim književnim jezikom, a desna usporednim njemačkim. Ovim su izdanjem prvi put hrvatskim jezikom opisana načela pravopisa hrvatskoga jezika.

U sadržaju se na pet stranica detaljno ispisuju poglavlja koja slijede, s vrlo preglednim natuknicama u svakome potpoglavlju¹ kojima su pravilasazeta.

Nàredbe glavne od Pravopìžanya.

1. *Kakže izgovàrjaju réchi, takže y pìžati imaju.*
2. *Ada kak govorenye, tak pìžmo po znaményih razluchitiže ima.*

1. *Dél I. Od pràvoga potrebuvanya fzlòv pri pìžanyu réchih.*
2. *Dél II. Od nàrednoga réchih na fzlòvke delènya, y fzlòvkih prenáfšanya.*
3. *Dél III. Od prìkladnoga ràzluke znaményi poztavlènya.*
4. *Dél IV. Pravopìžni réd.*

3. Del I.

Prvi dio *Dela I.* opisuje pravilnu uporabu slova kroz opća i posebna pravila. Opća pravila (*Nàredbe obchinzke*) sastoje se od četiri natuknice. U prvoj i drugoj ističe se važnost pisanja riječi onako kako se izgovaraju, pri čemu se ne smiju dopisivati nepotrebna slova, kao ni izostavljati ona koja se u izgovoru čuju, npr. *chlovek*, a ne *chovek*, ili *ja*, a ne *jaž*. Treće pravilo podsjeća na postojanje imenica kojima su jednaka sva slova osim jednoga (*mogùche je, najže razlùchiju, vlaztito réch i, koje glàžža zgoro jednoga imaju, jedno vendar neznamenuju*), npr. *bolye – polye* ili *kòfa – koza*. Riječ je o razlikovnim fonemima i hvalevrijednoj autorovoj svijesti o postojanju minimalnih parova (usp. *Kratki navuk* 2003: 62). U četvrtom se pravilu upućuje na pisanje slova onim redom kojim se izgovaraju i onim slovom kojim je potrebno

¹ Primjerice za pisanje velikih slova: *Od potrebuvanya velikih fzlòv. A. Vfigdar na pòchetku; B. Na pòchetku verfuššev; C. Na pochetku Imèn; D. - - réchih na tituluffe. E. Za laztovitèem pitanyem; F. Za vřakum piknyum dokanchajuchu; G. Za dvemi piknyami.* (*Kratki navuk* 2003: 8)

obilježiti izgovoreni glas (*najfze piffēju fžlove onem redom, kakfze izgovàrjaju, y kak glàfz fžlòv potrebuje*), npr. *chàzt*, a ne *hcazt*, *czél*, a ne *zcel*.

Posebna pravila (*Náredbe ofžebùjne*) poblíže opisuju bilježenje samoglasnika (1. *Za fžlove glafžovite*) i suglasnika (2. *Za fžlove Neglafžovite*). Najprije se govori o dvoglasima koje *Horvati odurjávaju na tuliko, da y vu ztranzkih réchih takvoga na proztoga fžamoglafžnika oberneju*, što će reći da se svi dvoglasni stranoga podrijetla u hrvatskome jeziku zamjenjuju jednim samoglasnikom, npr. *Czaefžar – Czežžar, Mariae – Marie*. Dugi glasovi bilježe se nadslovkom: *à, è, ì, ò, ù*, što označava dugi samoglasnik koji valja izgovarati otvoreno.

Nadalje, upućuje se na pozornost pri pisanju samoglasnika, kako se oni ne bi zamijenili i pritom dali drugo značenje riječi. Svaki se vokal posebno tumači uz pripadajuće primjere, no princip je isti:

1. pri kratkom izgovoru nema nikakvoga znaka na samoglasniku, npr. *brat, chafž*;
2. dugi se glasovi, umjesto udvajanja, bilježe *teškinnadslovkom`* ;
3. nadslovak ^ stavlja se pri čuđenju, npr. *â ne moguche!* i u pitanjima umjesto riječice *pak*, npr. *â gdeti je brat?* umjesto *gdetipak je brat?*

Pisanje suglasnika rastumačeno je u četiri ključne natuknice. Najprije se navodi kako se pri jakom izgovaranju suglasnici pišu udvojeno, a u hrvatskome su jeziku tomu primjer samo riječi s glasom *š*: *duffa, naffa, vaffi, viffe*. Nadalje, upozorava se da je suglasnike zbog međusobne sličnosti moguće zamijeniti, pri čemu treba obratiti pažnju na doista izgovoreni glas koji se potom bilježi. Suglasnici su prema sličnosti grupirani u šest kategorija s pripadajućim primjerima riječi u kojima su česte zamjene:

1. *b, p, v*: *bol, pol, vol*;
2. *c, k*: *c* se bilježi samo u riječima stranoga podrijetla (*Clodius, Colonia*), dok u domaćima nikada ne stoji samostalno, nego u kombinaciji sa *h* ili *z* (*chefž, czél*);
3. *d, t*: *derem, terem*;
4. *f, ph, v:ph* piše se jedino u stranim riječima (*Philippus, Philofophia*), iako bi se one hrvatskim slovopisom pisale sa *f* (*fantažia*); upozorava se na otvoreni glas *f*, čujno različit od *v* koji se meko izgovara; ističe se neispravno pisanje *fàla* koje treba zamijeniti s *hvàla*;
5. *g, k*: *Bok – bog, glàfz – klàfz, glàda – klada*;
6. *l, r*: *lép – rèp, lèd – rèd*.

Pravilo o bilježenju glasova na kraju riječi dijeli se na imenice i pridjeve. Dvojbu kod finalnog fonema imenica najlakše rješava stavljanje te imenice u genitiv, nakon čega je jasan ispravan glas i u nominativu (*Pri fžamotozavnom Imenu najfže takvo vu drugom padanyu vzeme, (...) koju ada fžlovu ime, (...) ona fže ima jemati na konczu za pervo pàdanye*). Pridjeve je najlakše provjeriti kroz oblik ženskoga roda, npr. *zdrava, chizta*, prema čemu je *zdrav, chizt*, a ne *zdráf, chizd*.

Tomu slijedi odlomak o razlici u pisanju i izgovaranju određenih glasova, pri čemu se ne mora u potpunosti primijeniti pravilo da se piše upravo onako kako se izgovara (*szlove takáj, koje chujeju fže vu izgovàrjanyu, potrebne vendar ni fžu zarad drùge polekztojeche, pizati fže némaju*). Autor je svjestan glasovne promjene koja nastaje pri kombinaciji slova *k, p* i *t* sa *f* z. Primjerice riječ *ztarozt* u izgovoru zvuči kao *zdarost*, ali se pozivanjem na 2. opće pravilo o izostavljanju svega suvišnoga savjetuje ostavljanje skupine *zt* u pisanju, bez obzira na drugačiji izgovor glasova koji nastaje tim suglasničkim parom.

Na kraju poglavlja o slovima navedena su i pojašnjenja o pravilnom pisanju suglasnika *s* (za glasove *s, š i ž*), *v* i *z*.

Slovo *s* bilježi se za oštri glas (*š*) u sredini i na kraju riječikao *ff* (*viffé*) ili *fs* (*jo fs, kokof s*). Ispred *ch* ostaje uvijek samo *f* (*milofcha, tefch*). Na početku riječi valja udvojena grafeme pokratiti apostrofom, jer nije prirodno da riječ započne dvama jednakim slovima (umjesto: *sfaka, sfézt, sfirok* ispravno je: *s'aka, s'ezt, s'irok*, ali i: *shaka, shezt*). Ako se slovu *š* doda *z*, izgovara se meko, tj. riječ je o glasu *s* (*fžàm, fžlabozt*). Srednji glas između oštrog i mekoga (n.a. *ž*) bilježi se samostalnim *fžaba, feludecz, sir, slicza*; suvremenom grafijom: *žaba, želudec, žir, žlica*).

Slovo *v* piše se umjesto prijedloga *vu* (*v-skòli, v-hif* namjesto: *vu skòli, vu hif*). Upućuje se na neispravne oblike *f-skoli* i *f-hif*, o čemu je bilo spomena u 4. pravilu o pisanju suglasnika.

Z koristi se uz *f* kao *fž* za bilježenje mekog glasa *s*, a napisano samostalno ispred *k, p* *topet* se izgovara kao *s*, što upućuje na svijest o glasovnoj promjeni jednačenja po zvučnosti.

Drugi dio *Dela I.* čine pravila o pisanju velikih slova. Velika početna slova pišu se na početku svake nove rečenice, na početku stiha, nakon dvotočja; kod vlastitih imenica i posvojnih pridjeva izvedenih iz njih, u nazivima naroda, država, gradova te ostalih manjih mjesta, u nazivima rijeka, mjeseca u godini, a i u važnim pojmovima (*Otecz, Mati, Kràly*,

Szudecz...). Također, veliko se slovo pišena *pòchetku réchih na tituluffe zpadajùcheh*, npr. *Nyih Gozpodztvo, Vaffé Milozti*.

3. *Del II.*

Drugi dio donosi pravila o rastavljanju riječi na slogove i prenošenju slogova u novi red.

Četiri su pravila za nesastavljene riječi: riječ se rastavlja između dva vokala (*Jo-ab, di-ak, Zto-im*); suglasnik između dva samoglasnika pridružuje se zadnjem samoglasniku (*a-li, Ne-bo, vu-ra*); kod dva ili više suglasnika između dva samoglasnika, samo se zadnji pridružuje potonjem vokalu (*vi-f-é, An-gel*); složeni suglasnici pridružuju se u cjelini slogu koji slijedi (*Cze-řar, ho-chu*).

U pravilima o rastavljanju izvedenica na slogove navodi se: kako se koja riječ slaže, tako se i dijeli na slogove (*pod-plat, tvrdo-glav*); slogovi koji služe za završetak riječi ostaju samostalni i na njih se pri rastavljanju ne dodaje nijedan suglasnik s lijeva (*grab-lyiv, řzvet-lořt*); sastavljena riječ se rastavlja na mjestu gdje je pri tvorbi ispušteno slovo (*Siv-lènye od řivem, řet-veri od řetiri*), što upućuje na svijest o korijenskom morfemu i njegovo prepoznavanje.

Naposljetku su dodane tri natuknice koje se imaju upamtiti (*Vpametjemanje*):

1. slogovi koji se u hrvatskome jeziku najčešće stavljaju ispred riječi su sljedeći prijedlozi²: *iz, na, nad, ne, od, po, pre, pri, za, ze*, a potom i *dvoj, troj*.

2. slogovi kojima završava većina riječi su: *Liv, lyiv, lozt, nozt, nyak, nye, nyi, kozt, kràt, put, tvo, vecz, vozt, zki, ztvo*.

3. riječi koje se u hrvatskome skraćuju i potom s drugom riječi čine cjelinu: *ma, tva, řzva, me, mi, te, ti, řze, řzi, ga, mu, ju, ji, im, ih, je, li, řzu, řziumjesto: moja, tvoja, řzvoja, mene, meni, tebe, tebi, řzebe, řzebi, nyega, nyemu, nyu, nyi, nyim, nyih, nye, jeli, jeřzu, jeřzi* u primjerice: *Dagavidim, dajmi mìr*. Riječ je o enklitikama koje se izgovaraju i pišu sastavljeno s drugom riječi.

² Suvremenom terminologijom su *szlovke, koje vu Horvàtzkom pred rechi mechejuřze (...)* *prèdlogi* – prefiksi, dok su u natuknici 2. *szlovke, na koje z-veřfinum rechi izhàdyaju* – sufiksi.

3. *Del III.*

Treći dio obuhvaća razgotke čija pravilna uporaba služi za *prikladno razdeliti govorènye, ovjetje govorènya, y izgovore.*

Ovo je jedini pravopisni dio, a detaljnije se navodi nakon opisa *Uputjenja*, radi preglednije međusobne usporedbe.

4. *Del IV.*

Posljednji dio priručnika čini pravopisni red *nekojih zarad nekuliko zpodobnefsega izgovàrjanyà, ali zgoro zevfzema jednàke koje fzlove dvojnih réchih, koje vu pižanyu dobro razluchiti ze imaju.* Dakle, abecednim su redom popisani izabrani pojmovi koji se izgovaraju slično ili potpuno jednako te riječi koje u pisanju razlikuje samo jedno slovo, na što valja obratiti osobitu pažnju. Navedeni su primjeri većinom spomenuti kroz prva tri dijela, u pravilima o naglascima (*dug* u značenju *dugi – dùg, dufen biti*) i razlikovnim fonemima (*pòl – vol, igla – igra, chern – cherv*).

Natuknice setumače na dva načina: opisom na hrvatskome jeziku ili prijevodom na njemački. Zanimljivo je kako je samo pet imenica direktno prevedeno: (*Bàn – ist Würde, Brat – Bruder, Brav – ist ein Thier, Bob – Bohne, Bog – Gott*) i to samo na početno slovo *b*. Ostali su pojmovi rastumačeni sinonimom (*Buka – vika*) ili opisom (*Vòfz – Kola nametana, Plach – plakanye*). Izvedenim oblicima je dodan kanonski oblik iz kojeg je vidljiv tvorbeni odnos (*Ochi, von Oko. Tochi, von tochiti*). Za nekoliko riječi poznata značenja, ali problematična pisanja, nikakvo dodatno objašnjenje nije ponuđeno, već su one samo pobrojane radi međusobne usporedbe (*Oblak. Oblok. Obrok*).

Ovakav je pravopisni rječnik stalno mjesto suvremenih pravopisa te pregledan i praktičan pomagač pri otklonu nedoumica u pisanju.

3. Uputjenje k'slavonskomu pravopisanju

Uputjenje k'slavonskomu pravopisanju za potrebu narodnih ucionicah u kraljestvu Slavonie tj. Anleitung zur slawonischen Rechtschreibung zum Gebrauche der Nationalschulen in dem Königreiche Slawonien. Cum speciali Privilegio. Sac. Caes. Reg. Apof. Maj. Kostet ungebunden 3. Kreuzer. Ofen, gedruckt mit königl. Universitätsschriften. 1779.

Ovo je djelo dio niza dvojezičnih hrvatsko-njemačkih priručnika objavljenih za školske potrebe u Budimu u 2. polovici 18. stoljeća. Odrednica *slavonski* koja se dvostruko pojavljuje u naslovu naznačuje: 1. da se radi o *štokavskom* tipu književnoga jezika (za razliku od *hrvatskog* tipa); 2. da je to pravopis namijenjen štokavskom području. (Ptičar 1994: 273)

Pravopisni se naputci pojavljuju i ranije u slavonskim gramatikama (Tadijanovićeve iz 1761., Lanosovićeve iz 1778., Relkovićeve iz 1767.) te djelima nejezične tematike (S. Vilov, J. Lipovčić, A. Kanižlić, J. Krmpotić).

Abecevice tiskane do kraja 17. stoljeća sadrže upute za vezivanje u slogove, ali bez pravopisnih pravila. Stoga se (prema Adeli Ptičar) po naslovu i sadržaju *Uputjenje* može smatrati prvim pravopisom u Slavoniji. Bio je to prvi normativno grafijski priručnik čijim se pravilima koristio Matija Petar Katančić za potrebe prijevoda Biblije (1831.).

Niti u izdanju iz 1779. niti u onome iz 1810. nije naveden autor. Osim toga, niti jedan Mandićev biograf niti suvremenik ne navodi njega kao autora *Uputjenja*, a ta se paralela oko autorstva u povijesti hrvatskoga jezika nije povukla sve do druge polovice 20. stoljeća. Bez ikakve reference i činjeničnog dokaza o istinitosti tvrdnje, čuveni mađarski slavist László Hadrovics iznosi da je Antun Mandić, inspektor narodnih škola, u svoje vrijeme sastavio pravopis za hrvatske i slavonske škole (Brlek 1987: 75). U hrvatskim jezikoslovnim krugovima tu je teoriju počeo zastupati Zlatko Vince koji 1973. na VII. kongresu slavista u Varšavi objavljuje da je Antun Mandić, đakovački biskup, napisao 1779. pravopisni priručnik za narodne škole u Kraljevstvu Slavonije. Kasniji autori se pozivaju na Vincea i kritički ne sagledavaju vjerodostojnost njegova iskaza.

Uputjenje na 40 stranica normira slovopisna i pravopisna pravila u sljedećim poglavljima:

1. *Pervo Poglavlje. Od Prištojnoga Potribovanja Slovah kod Upisivanja Slovkih i Riecfh* (22-36):

I. Oddilenje. Od Potribe velikieh Slovah,

II. Oddilenje. *Od Potribe slicsnieh, i jednako glasechieh Slovah,*

III. Oddilenje. *Od Podvajanja Slovah,*

IV. Oddilenje. *Od potrebnih i odvisnih Slovah,*

V. Oddilenje. *Od Uredjenja Slovah.*

2. *Drugo Poglavlje. Od Prištojnoga Razdilenja Riecfih na Slovke (36-38),*

3. *Treche Poglavlje. Od pravoga Potribovanja Zlamenjah Razlike (38-54),*

4. *Popiŕanje nikojih Riecfih, koje u Glafu slicsne, jeŕu, alli nje u Piŕanju razlucfiti valja (54-56).*

U predgovoru se tumači kako su iz njemačkog jezika preuzeta samo ona pravila koja su primjenljiva na slavonsko pravopisanje. Osim toga, skupljena su i ona pravila koja se odnose isključivo na naš jezik, kako bi se napokon uveo jedinstven način pisanja, dotada različit kod svakog pisca. Ta pravila nisu namijenjena samo učećoj mladeži, već i svima ostalima koji žele što god napisati slavonskim jezikom. Takav je priručnik poznat iz drugih naroda, a nakon uređenja narodnih učionica bilo ga je potrebno stvoriti i za vlastite prilike.

Slijedi sažetak cijele knjižice na sedam stranica, gdje se može pronaći svako pravilo u obliku kratke natuknice.

Prvomu poglavlju prethodi definicija pravopisanja u kojoj se kaže da je pravopisanje ili orthographia znanje kako se riječi pišu ispravnim slovima, dijele i kako se pravilno koriste interpunkcijski znakovi (*Pravopisanje iliti Ortographia jeŕf znanje, Riecfi prištojnimah Slovih piŕati, nje kod Ulamanja pravo diliti, i razlicfita Zlamenja Razlike upravno potribovati*). Tekst na njemačkom jeziku u slovo je identičan onome u *Kratkome navuku*, što će reći da se prijevodi na *horvatski*, tj. *slavonski* razlikuju tek u regionalno različitom izričaju.

Dok *Kratki navuk* započinje gramatičkim opisom fonema i morfema, tj. *od vzetja pravih ŕlov*, prvi je dio prvoga poglavlja *Uputjenja* rezerviran za pisanje velikih slova. Pravila o velikom početnom slovu paralelna su s drugim dijelom prvoga poglavlja *Kratkoga navuka: Od potrebuvanja velikih ŕlov*. Pravila su identična, kao i navedeni primjeri. Razlikuju se tek u činjenici što je njemačkom tekstu u *Uputjenju* svaki primjer dodatno preveden na njemački, dok u *Kratkom navuku* to nije slučaj. No, ključna je razlika u sljedećem: pravilo 1. c *Uputjenja*, tj. 2. c *Kratkog navuka* da se velikim slovom pišu sve vlastite imenice, ali i sve opće imenice³. U cijelome hrvatskom tekstu *Uputjenja* to je pravilo dosljedno provedeno i sve su imenice doista napisane velikim slovom, a u *Kratkome navuku*

³ Po uzoru na njemački jezik, gdje se imenice i danas pišu velikim početnim slovom. (n.a.)

je to slučaj s malim brojem onih mahom navedenim u primjerima. Također, kroz *Uputjenje* se proteže pet bilježaka⁴ koje tumače gramatičke pojmove: *poglavita riecs*, *riece temeljita*, *riece vrimenita*, *riece imena* i *prigibanje*.

Na kraju pravila o pisanju velikog slova *Kratki navuk* završava općenitom odredbom da se u svim ostalim slučajevima piše malo slovo, no u *Uputjenju* se to pravilo precizira s dvije podnatuknice: 1. u sredini sastavljenih riječi (*Dobrogovorenje*, *Slovošloxnoft*); 2. brojevi i pridjevi koji su izvedeni iz vlastite imenice koja inače započinje velikim slovom (*jedan*, *dva*, *rimski*, *cesarski*, *kraljevski*, *pismo*, *slavovirdno*, *jatmice*).

II. *Oddilenje* sačinjavaju pravila *Od Potribe slicnih*, i *jednako glasechih Slovah*. Glavno pravilo podsjeća na razlikovanje homografa. Stoji da treba razlikovati one riječi koje se jednako izgovaraju, a različito znače (*Razlikovati valja one Riecfi*, koje skoro jednakoga *Glaša jefu*, *alli različito Zlamenovanje imaju*). Za primjer je navedena riječ *pile* napisana na četiri načina, kako bi se načinila barem minimalna razlika u pisanju: *Pile od Kokoshi*; *pile jefu one*, *od Xenah govoriše*; *Pile*, *kojimahše Derva rixu*; *pilé*, *Riecs vrimenita*. Čitatelja se podsjeća da mu za ovakve slučajeve na raspolaganju stoji *Imenik*, tj. rječnik na kraju knjižice.

Drugo poglavlje, kao i u *Kratkome navuku*, rezervirano je za pravilno rastavljanje riječi na slogove. Sva četiri pravila o rastavljanju *jednošfavnimah Riecsmah* identična su onima za *nezeztavlene rechi* u *Kratkome navuku*, kao što se preklapaju i dva pravila za sastavljene riječi. U *Uputjenju*, nasuprot, nije dopisan trodijelni naputak za upamtiti, što je slučaj u *Kratkome navuku*.

Treće je poglavlje najpravopisnije poglavlje u kojemu se opisuje uporaba *Zlamenjeh Razlike*. Interpunkcijski su znakovi razdijeljeni u tri skupine, prema tome gdje se koriste: unutar sloga, unutar jedne riječi ili unutar rečenice.

U *Uputjenju* se prvi dio posljednjega poglavlja odnosi na naglaske, dok se ta tema u *Kratkome navuku* obradila u *Delu I*. Naglašava se da u *Slavonskomu Pravopisanju Nadslovci za Razliku Izgovaranja slovkih neobajdljivo jefu potribiti*. Kao općenito pravilo o bilježenju nadslovaka ističe se njihovo upisivanje samo nad samoglasnicima.

Nadslovak oshtri (´) bilježi se nad posljednjim slogom priloga i zamjenica, ako iza njega slijedi imenica (*mlògá Djeca*, *òvó Govorènjé*) te u nominativu množine imenica koje u

⁴ Doduše, u trećem poglavlju *Od pravoga Potribovanja Zlamenjeh Razlike* upisana je još jedna bilješka po sadržaju različita od prethodnih. U njoj se napominje da se nadslovci ´ i ´ ispuštaju gdje *e* ili *hza* *Produljenje Slovke ftoi* (*bielo*, *Strah*). Očito se *e* odnosi na dugi refleks jata.

genitivu jednine imaju isti oblik (u *Riecfmah Imenah u pervomu Prigibanju uzmlöxanoga Broja, koja ovo s drugim Prigibanjem jednofjavnoga Broja jednako imaju*). Naslovak se tada stavlja nad zadnji samoglasnik u riječi u svrhu produljenja posljednjega sloga (*ovogá Imena, ová Imèná*). Iz pravila i primjera jasno je kako je suvremenu ulogu *oštroganadslovka* preuzela zanaglasna duljina.

Nàdslovak tèxki (`) stoji ondje gdje se slog izgovara nešto povišeno i dugačko: *Tràva, Fàla, Shàla*. Navedeni primjeri u suvremenom hrvatskom standardu nose dugouzlazni naglasak, iz čega bismo ga na prvu mogli poistovjetiti s njim. No, kad se pomnije pogleda u tekst *Uputjenja* i ostale riječi nad kojima je označen *teški* nadslovak, nedostaje dosljednosti.

Nàdslovak nàdkrivni (^) piše se nad slovom *ekad* za njim slijedi *r* u suglasničkoj skupini (*Kêrv, Dêrvo*). Riječ je dakako o slogotvornome *r*. Osim toga, bilježi se nad posljednjim slogom u glagolimana kraju stiha, kada dva samoglasnika trebaju sačinjavati jedan slog (*dáô, znáô, pìfáô, imáô*).

Interpunkcijski znakovi unutar riječi jesu: *Zlamenje Okratjenja iliti Apofroph, Zlamenje Razfavljenja te Zlamenje Razdilenja*.

Znak kraćenja (') stoji ondje gdje se samoglasnik u stihu ili nekoj drugoj kombinaciji ispušta *radi dobroglafnofi* (*imat', shtit', kój'*).

Znak rastavljanja (") koji *fada nie tòlikó u Obicsàju*, rastavlja dva samoglasnika u međusobnom spojenom izgovaranju, i to u stranim riječima: *Mo"isfia*.

Znak razdjeljivanja (-) upućuje čitatelja na sljedeću riječ radi jednakog izgovaranjaili sljedeći redak u kojem razdijeljene slogove treba čitati zajedno (npr. *Slo-vò-slox-nof*).

3.1. Interpunkcijski znakovi u *Kratkome navuku* i *Uputjenju*

U *Kratkome navuku* se interpunkcijski znakovi ne promatraju iz perspektive sloga, već samo riječi i rečenice. Znakovi unutar riječi se većim dijelom poklapaju s onima u U, s manjim razlikama u definicijama, ali KN tumači jedan znak više.

Apostrof je jednako rastumačen, osim što se u KN navodi još i situacija bilježenja apostrofa umjesto udvojenog *ŕna* početku riječi⁵.

Znaménye ràzdrusnoztise u cijelosti može izjednačiti sa *Zlamenjem Razŕavljjenja* u U, osim što je u KN ova natuknica malo jasnije rastumačena, jer se kaže: *znaménye ràzdrusnoztì* (") razlučuje dva samoglasnika među sobom u izgovaranju, da ne učine dvoglas. Na navedenom primjeru *Poěŕis* može se iščitati pravilo o prijeglasu, time više što u napomeni stoji da se taj znak nikada ne koristi u hrvatskim riječima.

Slijedi *znàménye razdvojènya* (≠) koje služi da se u dvjema riječima jednakog završetka (odnosi se na složenice, n.a.) ne pišu zadnji slogovi kod obje, nego samo kod one druge, a da se ti slogovi moraju uzeti u obzir pri čitanju prve riječi (*Z-pred-y za-govorènyem*).

Četvrto, *znaménye vèzanya* (-), vrlo se često upotrebljava u sastavljenim riječima (tj. složenicama) kod slova *k*, *v*, *z*, kao i u prenošenju slogova iz gornjeg reda u donji radi bolje iskorištenosti prostora (npr. *Zkup-ŕloŕnozt*, *vrucho-ŕelnozt*, *k-bratu*, *v-lovu*, *z-nami*).

Za razdvajanje rečeničnih dijelova u *Uputjenju* i *Kratkome navuku* propisuju se isti pravopisni znakovi potpuno istim redoslijedom. To su: zarez, točka-zarez, dvotočka, točka, zagrade te znak paragrafa.

Zàrezah illiti Komma (U), tj. *Cherknya illiti Koma* (KN) (,) razdvaja riječi koje nisu nužno međusobno povezane, ali čine rečeničnu cjelinu (U: *k' cielómu Izreku vâljjaju*). Njime se također dijele manje rečenice koje zajedno čine jednu veću. U KN se nadopunjuje naputkom da se zarezom odvajaju riječi kojima se tumači prethodni navod.

Zàrezná Diòka (U), tj. *Cherknya z-pikniczum illiti Semikolon* (KN) (;) upotrebljava se kad se što navodi za tumačenje prethodne rečenice, te kad se polovica jednog većeg perioda podijeli na svoje dijelove.

Dvòŕtruká diòka (U), tj. *Dve piknicze illiti Kolon* (KN) (:) stoji između prve i posljednje rečenice duljeg perioda; ispred navođenja tuđih riječi, ako su one navedene kao izravne riječi govorećeg; između rečenica koje sasvim različite stvari povezuju ili uspoređuju.

⁵ O ovome je pravilubilo spomena na kraju *Dela I. Kratkoga navuka*, gdje se pri pisanju slova *s* upozorilo da u hrvatskome jeziku nije prirodno započeti riječ dvama jednakim slovima.

Svêrshná Dióka illi Punktum (U), tj. *Piknicza dokànychanye(KN)* (.) služi u svrhu završetka rečenice ili perioda, no također i kod kraćenja riječi. U KN se napominje mogućnost bilježenja skraćene riječi crtom iznad pokraćene riječi. U *Uputjenju* je navedena uporaba točke za označavanje rednih brojeva.

Zlamènjé Umìshánja () illi [] illi: ☺ illiti Parènthefs(U), tj. *Znaménye vzapirajùche() ali || pak |: ☹* iliti *parenthefs(KN)* zatvara ono što je smisleno povezano s izgovorenim, ali nije nužno s njim povezano.

Zlamènjé Odriza illiti Paràgraph(U), tj. *Znamenye fzekanya, odsek iliti paragrafufs(KN)* (§) razdjeljuje tekst na različite veće dijelove ili odlomke.

Za odvajanje rečenica propisuju se četiri znaka gotovo identično rastumačena. To su: upitnik, uskličnik, navodni znakovi i zvjezdica, tj. znak bilješke.

Zlamènje Pitánja (U), tj. *Znamenye pitanya (KN)* (?) stoji iza bitnoga pitanja (U: *na fvrhi bitnóga Pitánja*; KN: *za vřakem laztovitèem pitanyem*). Ako se pitanje parafrazira tako da se ne upita originalnim govornikovim riječima, znak pitanja se ne stavlja.

Zlamènje Izvikánja (U), tj. *Znaménye izkrichanya y chùdenya(KN)* (!) piše se pri svakom naglom govoru, iza svakog iskazivanja osjećaja. U KN se ta definicija nadopunjuje s: *kakti kada chlovek chùdifze, izrikuje, zdihàva, ali nad kemfze hrùzti*⁶.

Zlamènje Navàdjánja (U), tj. *Znaménye donàffanya (KN)* stoji na početku i na kraju govorenja koje se navodi iz tuđih usta ili pisma.

Zlamènje Biljexénja (U), tj. *Znaménye pazke, vpametjemanya (KN)* (*) koristi se za tumačenje, za primjere, za označavanje mjesta iz Svetoga pisma, probe i sl., a često se ovaj znak zamjenjuje slovima ili brojevima.

Zlamènje Pocsivánja, illi Priřtajánja (U), tj. *Preztanye, iliti Pauřa (KN)* (–) prekida započeto govorenje, ponekad cijelo, a ponekad samo načas radi iskazivanja izrazite osjećajnosti, ili da bi se slušatelja upozorilo na nešto nenadano i neobično što slijedi. Umjesto crtice, tj. znaka pauze stavlja se ponekad niz drugih znakova, primjerice: " " " " ili točkica:, osobito kod isprekidanog govorenja.

⁶ Zanimljivo je kako ovog dijela nema u njemačkome tekstu, iz čega se može zaključiti da je autor, tj. prevoditelj htio hrvatskome čitatelju, tj. učeniku dodatno objasniti pisanje znaka usklika ili čuđenja. (n.a.)

4. *Naputchenye*

Naputchenye za horvatzki prav chteti, y pishati. Zkup z peldami liztov, y drugeh pizmeneh nachinov. Za potrebuване ladanyzkih skol' vu horvatzkom kralyeztvu. Ztoi nezvezano 8 krajcz. Vu Budimu Pritizkano z-troskom Szlovotizke Kralyevzke Mudrozakupchine Vugerzke. 1808.

Naputchenyeseod prethodnih dvaju pravopisnih priručnika razlikuje svojom strukturom, sadržajem i metajezikom.

Podijeljeno je u tri veće cjeline. Prva obuhvaća pravilno izgovaranje slogova i riječi (*od pravoga izgovarjánya szlovkih y rechih*), a sadrži pet podnaslova:

1. *DEL. Od szlov, y nyihovoga glasza.*
2. *DEL. Od napravlánya szlovkih, y rechih.*
3. *DEL. Od Shlabekuványa.*
4. *DEL. Od Glaszikuványa.*
5. *DEL. Od Chtejenya.*

Druga cjelina u sedam dijelova tumači pravopisna pravila indikativno naslovljena s:
Od Pravopiszánya.

1. *DEL. Od obchinzkih temeljih Horvatzkoga Pravopiszánya.*
2. *DEL. Od pravoga potrebuвана pochetnih szlov.*
3. *DEL. Od pravoga potrebuвана poszebnih szlov.*
 - I. *Od szamoglasznikov.*
 - II. *Od zkupglasznikov.*
4. *DEL. Od razdeliványa szlovkih.*
5. *DEL. Od pravopiszánya zkupzjedinyenih rechih.*
6. *DEL. Od navadnih vu pishányu znamenkih.*
7. *DEL. Od navadnih vu pishmih prikrachenyih.*

Ono što sadržajno ponajviše razlikuje ovaj priručnik od dva prethodno opisana jest posljednja njegova sastavnica: *PRIDAVEK. Pelde od neherih pishmeneh Nachinov.* U tom su dodatku primjeri različitih pisama, ugovora, potvrda, priznanicate knjige vođenja prihoda i rashoda.

Nakon naslovnice slijedi *privilegium* tj. povlastica⁷ kojom Marija Terezija milostivo štiti tiskaru Budimskog kraljevskog sveučilišta koja tim dokumentom dobiva svo pravo tiskanja školskih knjiga. Istovremeno je ostalim duhovnicima, svjetovnjacima, plemenitašima, neplemenitašima, učenim ili neobrazovanim knjižarima, knjigovežama ili tiskarima, tj. kojim god trgovcima ili mešetarima u potpunosti zabranjeno ne samo iznova tiskati školske knjige bilo koje vrste bez prethodnoga odobrenja budimske tiskare, već i uvoziti i preprodavati u kraljevinama i nasljednim provincijama. Naglašen je dodatni razlog tom postupku: *Osobito pak zato što želimo da se tim putem potvrdi novoustanovljeni obrazovni program i na svaki način podupre promaknuće obrazovanja.* (Jembrih 2004: II) Povlastica je izdana u Beču 5. studenoga 1779., s naznakom da je to četrdeseta godina *Naših Kraljevina Ugarske, Češke i ostalih*, a vlastoručno su je potpisali Marija Terezija, C. Franciscus Eszterházy i Adamus Csathó.

Povlasticu prati *Opomenek* – svojevrsna opomena korisnicima dotične knjižice. Uvodna rečenica sadrži poznato pravilo da djeca ne smiju učiti napamet od riječi do riječi, pa tako ni u slučaju ovoga Pravopisa. Da bi učiteljima bilo preglednije razlučiti važno od nevažnoga, sve bitno otisnuto je većim slovima. Ostala pravila služe za učitelje, kako bi oni što lakše rastumačili nastavno gradivo i upotrijebili navedene primjere na nastavnome satu. No, nije preporučljivo sve iz priručnika iskoristiti, već valja ostaviti nešto marljivim učenicima da samostalno iščitaju. Primjere u *Pridavku* učitelj treba upotrijebiti za prepisivanje i diktiranje, kako bi na njihovom primjeru učenici s vremenom bili sposobni samostalno napisati određeni tekst.

Priručnik započinje naputcima za ispravno izgovaranje. Prvi dio čini osam natuknica o slovima i glasovima. Sam početak zapanjuje autorovom sviješću o lingvistici, jer je uvodna rečenica iz 1808. u rangu definicija iz 21. stoljeća.

Svaka se riječ, to jest čujni izgovor jedne misli, može raščlaniti na određene jednostavne glasove u kojima se više ništa ne može podijeliti (*Vzaka rech, to jezt chujlivi izgovor jedne miszli moresze na ztanovite prozte glasznike razvezati, vu kojihsze nikaj vech proztoga razluchiti nemre.*) Za primjer je uzeta riječ *kip*, sastavljena od tri glasa na koja se opet može rastaviti: *k – i – p*. Tako jednostavne glasove od kojih su riječi sastavljene i na koje se opet rastavljaju bilježimo znakovima koji se mogu vidjeti u knjigama i pismima, a nazivaju

⁷*Privilegium* je originalno pisan latinskim jezikom, a za pomoć u prijevodu koristila sam se hrvatskim tekstom povlastice u Jembrihovu pretisku djela iz 2004.

se slova. Izgovarati se mogu slova samostalno, slogovi te riječi, a najprije je potrebno izložiti pravila o poznavanju slova, sricanju i čitanju.

Što se tiče broja slova, navedeno je kako su iz latinskoga jezika preuzeta 23 jednostavna znaka koji se nazivaju *abc* ili *gerchkim imenom Alfabet*. Neka od tih jednostavnih slova sačinjavaju sastavljena slova koja se pak izgovaraju kao jedan glas: *ch, cz, dy, gy, ly, ny, sh* i *sz*. Slova se potom dijele na samoglasnike i suglasnike. Samoglasnici su ona slova koja se mogu izgovoriti bez pomoći nekog drugog slova, a ima ih pet, kao i u suvremenoj hrvatskoj gramatici. Suglasnik je slovo koje se ne može izgovoriti bez pomoći samoglasnika, a to su sva ostala slova, ubrajajući i *y*. Suglasnici se svojim različitim izgovaranjem dijele na tvrde i meke. Tvrđi su *p, t, f, h, k* i *s*, a meki: *b, d, v, j, g* i *z*. Svako je slovo pojedinačno pojašnjeno i kraj svakog *mehkog* naglašeno je od kojeg se *tverdog ima razluchiti*. Riječ je dakako o zvučnim i bezzvučnim parnjacima *p – b, t – d, k – g* i *v – f*. Pri tumačenju glasa *g* kaže se da je to tvrdi glas, a *k zvoní mehko*. Očito je pri tumačenju *k* došlo do pogreške, jer stoji: *tverdo izgovarjesze k, nitisze neszme pomeshati szlovum g*. Ispravno je svakako bilo navesti da je *k* meki glas.

Prva su četiri dijela *Naputchenyaviše* gramatička do li pravopisna. Dok prvi polazi od samog temelja jezičnoga sustava – glasova i slova, drugi se dio na to nadovezuje pravilima o slaganju slogova i riječi.

Slog (*szlovka*) se sastoji od jednoga samoglasnika koji se izgovara sam ili s *vech zkupglasznikih*. Ističe se razlika između jednoga sloga i jednosložne riječi: *jedna szlovka od jednoszlovkne rechi razluchavase vu tom, da szlovka nikad neznamenuje: ker; jednoszlovkna rech pako nekaj znamenuje: kerv*.

Riječi se dijele na jednostavne i složene, pri čemu se pojašnjava da su jednostavne riječi sačinjene od slogova, a složene od jedne ili više jednostavnih riječi. Jednostavne, tj. *prozte rechi jeszu ali korenite, ali izpelyane rechi*, što će reći: korijenske i tvorenice. *Korenita rech je, od koje druge rechi po pridavanyu nekterih szlovkih izpelivajusze. Izpelana rech je, koja od korenite rechi izpelavasze*⁸.

Treći dio tematizira rastavljanje riječi, gdje se termin *shlabekuvanye* upotrebljava za slovanje, a *szlovkuvanje* za slogovanje (*Shlabekuvati je vsze szlove na jednu szlovku zpadajuče, naj pred vszaku poszeb imenuvati(...)*marlivozt shlabekujesze ovak: *M-a-r, mar, l-*

⁸ Usp: „Među riječima koje su u tvorbenoj vezi vlada odnos **motivacije** (...) Stoga se kaže da je osnovna riječ ona koja motivira tvorenicu u tvorbenom procesu, a tvorenica ona koja je motivirana osnovnom rječju. Motivirane su riječi **tvorbene riječi**.“ (Barić i sur. 2005: 286)

i, li, marli, v-o-z-t, vozt, marlivozt; Szlovkuvati je jednu szlovku za drugum polehko izgovarjati (...) na – ha – dya – li – szmo vsza – ko – jach – ka du – go – va – nya).

Da bi se riječi ispravno razdjeljivale na slogove, ponuđeno je jednostavno pravilo: slova, tj. glasovi, koji se zajedno izgovaraju i čuju jednim otvaranjem usta čine jedan slog (*Najsze rechi shlabekujuch tak dele, kaksze vu izgovarjanyu dele; to jezt; vsze szlove jedne rechi, koje z-jednim odpiranyem vuzt na jenput izgovarjajusze, zpadaju na jednu szlovku.*).

Nadalje se objašnjava rastavljanje jednostavnih, a potom i složenih riječi i tvorenica. Pravila *vu proztih rechih* potpuno su jednaka onima za *nezaztavlene rechi* (KN), kao i onima u *jednoftavnimah Riecsmah* (U). Razliku čini tek poredak i navedeni primjeri, te malo opširnije tumačenje *razdruslyivih* i *nerazdruslivih* suglasničkih parova. *Razdruslyivi* su *zkupglaszniki*: *ng, lk, rz, rs, mg, rv, y. v. d. (An-gel, dal-ko, ber-zo)*, a *nerazdruslivi*: *bl, br, dr, dy, gl, gy, ly, ny, sh, sz, y. o. (re-bro, ve-dro, me-gla, me-szar, ro-dyen)*.

Pravila za dijeljenje sastavljenih riječi teoretski su usklađena s onima u *Kratkome navuku*⁹, dok se razlikuju u primjeni na jednome primjeru. U natuknici o slogovima, tj. sufiksima koji počinju suglasnikom, kao i u KN govori se da *nejemlyu k-szebi nikakvoga drugoga zkuplasznika*. Četiri primjera to pravilo potvrđuju: *ched-nozt, szvet-lozt, bogat-ztvo, zapoved-nik*, a jedna je riječ drugačije razdijeljena: *gra-bliv*¹⁰. Možemo dvojiti radi li se o tiskarskoj greški ili svjesnoj primjeni pravila o *nerazdruslivim* suglasnicima.

Četvrti dio nosi naslov *Od Glaszikanya*, što će reći: o naglašavanju. Naizgled kratko poglavlje od dvije natuknice neizmerno je zanimljivo i doista pionirsko u pogledu na naglasni sustav hrvatskoga jezika. Uvodna rečenica čitatelja poziva da se složi s idejom koliko bi bilo neugodno da se svi slogovi i riječi izgovaraju jednakim glasom, *to jezt: jednako na dugom, ali na kratkom, jednakum szlaboztjum, ali jakoztjum chteti hotel*.

Prvi je opis novoštokavskoga četveronaglasnog sustava dao Šime Starčević četiri godine nakon tiska *Naputchenya* u svojoj gramatici *Nova ricsoslovica iliricska* (Trst, 1812., pretisak: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2002.). No, autor ovoga, za svoje vrijeme zadivljujuće naprednoga predpravopisa, jasno *čuje* četiri naglasaka u svojem jeziku. Doduše, nije otišao tako daleko da ih propiše, već ih samo opisuje: *Zato potrebno je nektere szlovke, y rechi z-podignyenem, nektere pak z-ponisenem glaszom, jedne nakratkom, druge na dugom izgovarjati; ter vu tom Glaszikanye ztoi*.

⁹ U *Uputjenju* se navode ukupno tri pravila, gdje su dva iz *Kratkoga navuka* i *Naputchenya* sažeta u jedno, a četvrto u potpunosti nedostaje.

¹⁰ U *Kratkome navuku* ova je riječ razdvojena u skladu s naputkom: *grab-liv*.

Za bilježenje naglaska nudi se samo jedan znak: ` (*nadszlovek teski*) koji označava dugo izgovaranje sloga. Ostali se slogovi izgovaraju kratko. Uzlaznost i silaznost nije riješena znakom, već autor upućuje na pomoć učitelja: *Kadabi pak bili nadszlovki zevsezema zpuscheni, ondasze ima na vpelan govorenya nachin paziti, y pomoch od Navuchitela izkati.*

Šesti se dio referira na frazu iz naslova knjižice – *za horvatzki prav chteti*. Postavlja pravila za razumljivo i ugodno izgovaranje, prije čega se napominje da za ispravno čitanje nije dovoljno samo izgovarati slogove i riječi, već i *razumlyivo* i *vugodno* čitati. Da bi čitatelj mogao znati gdje se i koliko dugo prekida izgovor, kada treba izmijeniti glas u skladu s osjećanjem koje izgovara, upotrebljavaju se specifični znakovi koji se nazivaju *razluchnozti znamenke*. Navedeni se interpunkcijski znakovi tumače iz perspektive čitatelja, a ne pisca, dakle kako se riječ i rečenica izgovaraju s obzirom na određeni znak, a ne u kojim slučajevima i u skladu s kojim pravilima se ti znakovi pišu. Primjerice, zarez (*cherknya*) čitatelju najavljuje kratku pauzu, dugu tek koliko traje izgovaranje *jeden*. Točka-zarez (*cherkno piknya*) označava stanku u trajanju *jeden, dva*, dvotočka (*dvoj-piknya*) *jeden, dva, tri*, a točka (*piknya, iliti dokonchna piknya*) *jeden, dva, tri, chetiri*. Ostali su pravopisni znakovi: upitnik (*pitanya znamenka*), uskličnik (*izkrichanya znamenka*), crtica (*preztaja, iliti Premishlavanja znamenka*), spojnica (*razdvojenya, iliti zvezanya znamenka*), zagrade (*zapira*), navodnici (*donashanya znamenka*), zvjezdica (*pazke znamenka*) i znak paragrafa (*odszeka znamenka*).

Na ovu su temu najzanimljivija pravila u paragrafu 27. koja su osobita novina naspram dvaju prethodno opisanih priručnika. Glavno pravilo slijede dodatna četiri, te sedam konkretnih savjeta kakav je ton glasa prikladan za koje ispisane osjećaje. Glavno pravilo naime propisuje da se čitati ima prirodnim (*z-naravzkim*) i pomalo zapovjednim (*narednim*) glasom, kako se već učtivo (*chedno*) govori. Posebna pravila kojih se treba pridržavati pri čitanju obuhvaćaju: razgovijetno izgovaranje slova i slogova, pridržavanje pravila o interpunkcijskim znakovima, dugo ili kratko izgovaranje slogova, ovisno o pripadajućem naglasku te izgovaranje u skladu s osjećajem. Ova je posljednja natuknica najzanimljivija i donosi najkonkretnije upute za ispravno čitanje. Za sedam se emocija pripisuju ispravni ton, visina i jačina glasa. Ljutitost se, primjerice, iskazuje podignutim, brzim i oštrim glasom (*szerditozt potrebuje nadignyenoga, hitroga, y ostroga, glasza*). Turobnost čini glas tromim i uspavanim (*glasztromi y podremani*), a radost lepršavim i veselim (*gyegyerni y veszeli*).

Naposljetku se savjetuje budućim izvrsnim čitateljima da se ugledaju na one koji taj posao već besprijekorno obavljaju. Prije nego što tekst imaju pročitati naglas i pred drugima,

potrebno ga je iščitati za sebe, kako bi ga uvježbali i sami razumjeli (*kada kaj pred drugemi nazochi chteti hoche, predi z marlivoztjum szam prechteje, ter zavjetka dobro razme*).

Ztran II. drugo je veliko poglavlje naslovljeno kao *Naputchenye za pravo piszati iliti Pravopiszanye*. Uvodna je riječ pisana u duhu filozofije lingvistike s nekoliko utopističkih misli. Govori se da je ljudska mudrost pronašla znanje kako se usmeni ili glasovni izgovor, onaj koji se čuje, određenim znakovima tj. slovima može učiniti oku vidljivim. To se naziva pisanje. Stoji kako se usmeni govor razide po zraku, a pismeno se naše riječi mogu trajno održati i nakon mnogo godina opet ponoviti. Umijeće pisanja je najpotrebnije i najkorisnije znanje.

S obzirom na to da se u hrvatskome jeziku mora pisati prema pravilima, nužno je naučiti hrvatski pravopis.

Ponovno se upozorava da Hrvati upotrebljavaju latinicu (*Diachke szlove*), kako u knjigama, tako i u pismu.

Slijedi dio s pravilima koja se u potpunosti mogu usporediti s dva ranija pravopisna priručnika, a posebice *Kratkim navukom*. Već prva rečenica (*Imajusze rechi Horvatzke piszati tak' kaksze vu dobrom, y nepohablenom izgovarjanyu chuju*.) identična je uvodnoj rečenici u KN.

Kao i u nekoliko prethodnih slučajeva, razlika je u opširnijem tumačenju pravila i definicija, što potvrđuje didaktičku svrhu priručnika te nastojanje da učeniku sadržaj bude što razumljiviji, jednostavniji i zanimljiviji.

Tema o velikim početnim slovima kao da je u potpunosti prepisana iz KN ili, što je vjerojatnije, prevedena iz zajedničkog predloška na njemačkome jeziku. Svih je sedam pravila identično, a o njima je bilo riječi u predstavljanju KN u ovome radu.

Del tretji donosi pravila od pravoga *potrebuvanya poszebnih szlov*. Tumače se samoglasnici i suglasnici, a kao i u dvije prethodne knjižice, bliži su gramatičkom, negoli pravopisnom opisu (tematiziraju se odnosi fonema i morfema te glasovne promjene). Vrlo je zanimljiva natuknica za slovo y. Kaže se da u hrvatskome jeziku ne postoji y kao samoglasnik, već samo u pismu kao veznik umjesto slova i. Razlog tomu neobično je praktične prirode: *kaj potrebujesze pako zato na mezto i, kajtiga je laglye zpaziti*.

Del cheterti tematizira razdvajanje slogova, a odnosi se na pismenu varijantu, tj. slučajeve kada riječ ne stane cijela u isti red, već se mora *pretergnuti* i s njezinim ostatkom započeti novi red.

Glavno je pravilo za pismeno razdvajanje slogova vrlo jednostavno: slogovi se dijele isto onako kako se dijele u izgovoru pri slogovanju. Ponavljaju se pravila već napisana u poglavlju o *shlabekuvanyu*, no na kraju se dopisana napomena (*pazka*) ponovno referira na KN nabranjem prefikasa i sufikasa.

Del peti propisuje sastavljeno i nesastavljeno pisanje riječi. Prije četiri pravila za ispravnu uporabu spojnice, čitatelja se podsjeća da se u hrvatskome jeziku riječi tvore iz više međusobno različitih riječi koje se potom sastavljaju, ali to nije u tolikoj mjeri koliko je slučaj u njemačkome jeziku. Sve one riječi koje su složene iz dvije prave hrvatske riječi imaju se pisati kao jedna jedina riječ (npr. *dvojnog, tripud, dvokrat, rukopisz, vertoglav*), a sve ostale, radi lakšeg razumijevanja njihova značenja, pišu se sa spojnicom (npr. *Czeszarsko-Kraljevzki, chetvero-nosni, petero-verztni, Ober-Komishar*).

Del shezti je, poput posljednjih poglavlja *Kratkoga navuka* i *Uputjenja*, najpravopisniji dio priručnika. Tema su interpunkcijski znakovi koji, kao što uvod kaže, u pismu zamjenjuju živi glas, kako jedan tekst ne bi zvučao jednolično i čitao se jednakim tonom i visinom glasa. O tome je već bilo spomena na kraju prvoga dijela knjižice (*Od Glaszikanya* i *Za horvatzki prav chteti*).

Razgoci se općenito nazivaju *znamenya razluke* ili *medcherknozti*, a dijele se u tri kategorije:

1. oni koji zamjenjuju živi glas (*glaszikanye sivoga glasza nadomeschuju*);
2. oni koji međusobno razdvajaju rečenične dijelove i rečenice u cijelosti (*kotrige vu poztavku y izte poztavke med szobum razluchuja*);
3. oni koji pomažu razumjeti napisano (*pomasu razmeti piszmo vu nekoterih dogodkih*).

U prvu skupinu ubrajaju se samo dva znaka: upitnik (*znamenka pitanya*) i uskliknik (*znamenka izkrichanya*).

Znakovi za razdvajanje rečenice (*poztavka*) ili perioda (*objetja, periodusha*) su: točka (*dokonchanya piknya*), dvotočka (*dvojpiknya*), točka-zarez (*piknyo-cherknya*) i zarez (*cherknya*).

U treću se skupinu ubrajaju ostali znakovi koji u određenim okolnostima pridonose lakšem razumijevanju napisanog. To su: navodnici (*donashajucha znamenka*), spojnica (*vezanya znamenka*), crtica (*razdrushenya znamenka*), zagrada (*zapiranya znamenka*), pauza (*razmishlavanya znamenka*), trotočje (*znamenka pretergnyenoga govorenya*), apostrof ili izostavik (*odhitavanya znamenka* ili *pricherknnya*), zvjezdica (*vpametjemanya znamenka*), znak paragrafa (*znamenka odszeka*) i naglasak (*glasza znamenka* ili *nadszlovek*). Naposljetku je jedanaesta natuknica u nizu podsjetnik čitatelju da se u tekstu koristi još jedna metoda isticanja bitnoga sadržaja, a to je tiskanje drugačijim slovima (*vu knigah za rechi na koje chtavec oszebujno paziti mora, potrebuješze drugacheshe szlove*). Najčešće se u tu svrhu rabe osobna imena, primjeri i sl., a sam priručnik na svojim stranicama potvrđuje primjenu toga pravila.

Osnovna razlika u ovome dijelu *Naputchenya* u odnosu na *Kratki navuk* i *Uputjenje* jest drugačija raspodjela interpunkcijskih znakova. Dok se u prva dva priručnika znakovi dijele prema slogu, riječi i rečenici, u ovome se primjeru svi znakovi odnose na rečenicu. Definicije nisu samo u svrhu ispravnoga pisanja znakova, već je ponovno naglasak na pravilnom izgovoru, što se također ne ističe u KN i U. Na osnovnoj je razini očigledan isti predložak kao za KN i U, jer tumačenja u N jesu mjestimice opširnija, ali dijelovi koji su jednaki, preklapaju se do u riječ.

Još se jedna tehnika pojavljuje samo u *Naputchenyu*, a to je metatekstualnost. Primjerice, u natuknici za naglasak upućuje se pogledati paragraf u kojem se već opširno govorilo o toj temi (*Poglejš. 9.*).

Finalno kratko poglavlje pomaže pri kraćenju riječi i slova (*od navadnih vu piszmu prikrachenyih*). Skraćivanje se uvijek obilježava točkom koja se naziva *pikrachenya piknya*. Pravilo za ispravno kraćenje je samo jedno: riječi i tekst moraju ostati razumljivi (*kadsze rechi na konczu prikrachuju imasze paziti, dasze tak pikrachene vchini, kakje nye razmeti mochi*).

5. Pregled glasova koji se bilježe različitim slovima

Tablica 1 Pregled bilježenja glasova različitim slovima

fonem	<i>Kratki navuk</i>	<i>Uputjenje</i>	<i>Naputchenye</i>
c	cz	c	c
č	ch	cs / cf	ch
ć	-	tj	cz
ž			dy
3	dy / gy	dj	gy
i	i / y	i / y	i / y
í	ly	lj	ly
ń	nj/ny	nj	ny
s	ʃz / z	s / ʃ / z	sz / z
š	s / sʃ / ʃʃ	sh	sh
z	ʃz	z	z
ž	s / ʃ	x	sz

6. Terminologija

Kratki navuk bio je namijenjen školama u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, a *Uputjenje* onima u Slavoniji, radi čega su i objavljeni na tadašnjim dvama književnim jezicima: *horvatskom* i *slavonskom*. Ono što se današnjom terminologijom naziva *hrvatski književni jezik* koji se kao izgrađen standard govorio i pisao u sjeverozapadnoj Hrvatskoj od 16. do sredine 19. stoljeća tadašnji su leksikografi nazivali:

- slovenski (Pergošić – autor prve tiskane kajkavske knjige i Habelić – autor prvog kajkavskog rječnika i djela Zrcalo marijansko)
- horvatski (autori 18. i 19. stoljeća od Jurja Mulika do Josipa Đurkovečkog)
- ilirski (ilirički /ilirijanski)
- slovenski i horvatski (Andrija Jambrešić)
- ilirski (Adam Patačić)

Nekajkavski su pisci za taj jezik upotrebljavali naziv *horvatski* (primjerice Matija Antun Relković).

Na prvi se pogled čini da je vladala terminološka zbrka među nazivima, no istraživanje je pokazalo da su nazivi zapravo sinonimi. (Ptičar, Vajs 2006: 240)

U 18. se stoljeću latinski pojam *illyricus* koji dotada rabe samo latinisti, nalazi i u hrvatskim tekstovima u različitim varijantama (ilirički, ilirijanski, ilirski), ali tako da se odnose samo na hrvatsko područje, a ne više cijelo južnoslavensko. U Slavoniji prvi tekstovi potječu tek iz sredine 18. stoljeća, što je potpuno razumljivo kad se u obzir uzme da je sve do kraja 17. stoljeća bila pod Turcima, a teritorij joj je bio definiran tek 1745. osnivanjem triju županija (virovitička, požeška i srijemska). U tim se tekstovima iščitava višestoljetna književnojezična tradicija koja se u povoljnijim društvenim prilikama samo prelila s ostalih hrvatskih područja. Ta se čvrsta jezična povezanost osobito pokazuje time što se već postojećim sinonimima *ilirički/slovenski* pridružuje i sinonim *slavonski*. Takvo se usporedno nazivlje uočava kod Kanižlića, a potom i drugih (Tadijanović, Relković, Brlić: ilirski; Relković, Lanosović: slavonski).

Ista terminološka raznolikost nalazi se i u promatranim pravopisima: u *Kratkom navuku* i *Naputchenyu* jezikse naziva *horvatskim*, a u *Uputjenju* *slavonskim*.

6.1. Pregled terminologije

Tablica 2 Pregled terminologije

Suvremeni naziv	<i>Kratki navuk</i>	<i>Uputjenje</i>	<i>Naputchenye</i>
Interpunkcija	razluke znamenje	zlamenje razlike	razluchnozti znamenke
apostrof	prichrknja iliti apostrofush	zlamenje okratjenja iliti apostrof	
crtica	preztanye iliti pauza	zlamenje pocsivanja ili priftajanja	preztaja iliti premishlavanya znamenka
dvotočje	dve piknicze iliti kolon	dvostruka dioka	dvoj-piknya
navodnici	znaménye donàffanya	zlamenje navadjanja	donashanya znamenka
paragraf	znamenye fzekanya	zlamenje odriza ili paragraph	odszeka znamenka
spojnica	znamenye razdvojenja, znamenye vezanya	zlamenje razdiljenja	znamenye vezanya
točka	piknicza dokanchanea	svershna dioka ili punktum	piknya iliti dokonchna piknya
točka sa zarezom	cherknya z-pikniczum iliti semikolon	zarezna dioka	cherkno piknya
upitnik	znamenye pitanja	zlamenje pitanja	pitanja znamenka
usključnik	znaménye izkrichanya y chùdenya	zlamenje izvikanja	izkrichanya znamenka
zarez	cherknya iliti koma	zarezah iliti komma	cherknya
zagrada	znamenye vzapirajuče	zlamenje umishanja iliti parenthesfis	zapira
zvjezdica	znamenye pazke, vpametjemanya	zlamenje biljexenja	pazke znamenka
Ostali nazivi			
broj		rich broja	

diftong	dvojglasnik		dvojglasnik
glagol		rich vrimenita, rich vrimena	
glas/fonem	glas	glas	glasznik
gramatički broj (množina, jedinina)		uzmloxni broj, jednostavni broj (mlogovrsni broj, jednovrsni broj)	
imenica	samostavno ime, samostavna rech	poglavita riecf	
korijen		riece temeljita	
naglasak cirkumfleks akut gravis	nadslovek kapichni, natkriveni nadslovek oshtri nadslovek tezki nadslovek	nadslovak nadslovak natkrivni nadslovak ostri nadslovak texki	nadszlovak
navodnici			donashanya znamenka
osoba	persona	sopstvo	
padež	padanye	padanje	
pravopis	ortografija iliti pravopisanye	pravopisanje iliti ortografija	
pridjev	pridavna rech, pridavno ime	pridavna rics, pridavno ime	
prijedlog	predlog		
rečenica	izgovor	izreka, govorenje, svedorek	poztavek
rečnični period	objetje (perioduff)	svedorek (period)	
riječ	rech	rics	rech
rod	spol		
samoglasnik	slova glasovita, samoglasnik, glasnik	glasovito slovo	szamoglasznik
sklonidba	padanje	prigibanje	
slog	slovka (samoglasna)	slovka	szlovka

slovo	slova	slovo	szlova
suglasnik	skupglasnik, neglasovita slova	neglasovito slovo	zkupglasznik
sricanje	shlabekuvanye		shlabekuvanye
tvorba		izvadjanje (ricsi)	
vlastito ime	lastovito ime	vlaztito ime	laztovito ime
vrijeme		vtime	
zamjenica		nadime	

7. Zaključak

Radom su se nastojala usporediti tri hrvatska pravopisa s kraja osamnaestog stoljeća i početka devetnaestog. Prikazom ovih vrijednih knjižica iz riznice hrvatskoga jezika pokušalo se naglasiti njihovo povijesno značenje u okolnostima u kojima su nastale, utjecaj na kasnija djela čiji se naslovi češće pamte, ali prvenstveno strukturna i sadržajna vrijednost i uporabljivost. Datum njihova tiska potvrđuje da su vremenski prethodili prvom *pravom* hrvatskom pravopisu, onom Partaševom iz 1851. godine. Bilo bi neznanstveno reći da su ovi predpravopisi *ispred svojega vremena* ili primjenljivi u kroatističkoj praksi 21. stoljeća. Upravo suprotno: odraz su prijeloma stoljeća u kojima su nastali. Dvojezičnost osamnaestostoljetne kontinentalne Hrvatske očita je u paralelnom hrvatskom i njemačkom tekstu *Kratkog navuka* i *Uputjenja*. *Naputchenye* pak još jednom slavi visoki stupanj standardiziranosti kajkavskoga književnog jezika. Ne samo što propisuje kako se valja pisati i čitati hrvatski jezik, već iznimno korisnim *Pridavkom* uči pismenoga građanina da sroči vlastito pismo, zadužbu ili koji god ugovor po volji. Upravo su te stranice najbolji prikaz hrvatskoga (doduše kajkavskoga) jezika i života ranoga 19. stoljeća.

Nepotrebno je i nemoguće govoriti o prednostima i nedostacima svakoga od ova tri rana hrvatska pravopisa. Njihove su koncepcijske sličnosti i razlike detaljno prikazane na stranicama ovoga rada. Možda bi neki ambiciozniji čitatelj zamjerio nedostatak širine i ograničenost na tako usko područje, no prvotni je cilj ispunjen: rad na tekstu i tekst o tekstu. Negdašnje iz perspektive suvremenoga. Da se ne zaboravi.

8. Literatura

8.1. Primarna

1. JEMBRIH, Alojz. 2004. *Naputčenje za hrvatski prav čitati i pisati = Naputak za pravilno hrvatski čitati i pisati : (prvi jednojezični hrvatski pravopis)*. Zabok, Donja Stubica: Hrvatska udruga „Muži zagorskog srca“.
2. MANDIĆ, Antun. 1998. *Uputjenje k'slavonskomu pravopisanju za potrebu narodnih ucsionicalah u kraljestvu Slavonie 1779*. Pogovor Ana Pintarić. Pretisak. Osijek: Matica hrvatska.
3. VAJS, Nada, ZEČEVIĆ, Vesna. 2003. *Kratki navuk za pravopiszanye horvatzko za potrebnost narodnih skol =Anleitung zur kroatischen Rechtschreibung, zum Gebrauche der Nationalschulen im Königreiche Kroatien*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

8.2. Sekundarna

1. BADURINA, Lada. 1996. *Kratka osnova hrvatskoga pravopisa : Metodologija rada na pravopisu*. Biblioteka Dometi, knj. 115. Rijeka: Izdavački centar.
2. BADURINA, Lada, MARKOVIĆ, Ivan, MIĆANOVIĆ, Krešimir. 2008. *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Matica hrvatska.
3. BARIĆ, Eugenija i sur. 2005. *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
4. Basariček, Stjepan i sur. 1895-1906. *Pedagogijska enciklopedija*. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.
5. BRLEK, Mijo. 1987. Leksikograf Joakim Stulli. Djela JAZU, 60. Zagreb: JAZU.
6. CUVAJ, Antun. 1910. *Građa za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas. Svezak I. Od najstarijih vremena do 1780*. Zagreb: Tisak kr. zemaljske tiskare.
7. CUVAJ, Antun. 1910. *Građa za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas. Svezak II. Od godine 1780. do 2. ožujka 1835*. Zagreb: Tisak kr. zemaljske tiskare.
8. PETI-STANTIĆ, Anita. 2008. *Jezik naš i/ili njihov : Vježbe iz poredbene povijesti južnoslavenskih standardizacijskih procesa*. Zagreb: Srednja Europa.
9. PTIČAR, Adela. 1994. Prvi slavonski pravopis. *Rasprave ZHJ*. Sv. 20. Str. 273–280.
10. PTIČAR, Adela i VAJS, Nada. 2006. Jezikoslovno nazivlje u prvim dvama hrvatskim pravopisima iz 1779. godine. *Filologija*. Zagreb. Br. 46-47. Str. 239-252.

Sažetak

Preustrojem školstva u Habsburškoj monarhiji u pripadajućim se državama i pokrajinama nastava dijelom počela izvoditi na narodnim jezicima. Potaknuti *Općim školskim redom* iz 1774. godine, dvojezično su na hrvatskom i njemačkom jeziku 1779. godine tiskani *Kratki navuk za pravopiszanye horvatzko* i *Uputjenje k'slavonskomu pravopisanyu*. *Naputchenye za horvatzki prav chteti y piszati* iz 1808. prvi je jednojezični hrvatski pravopis. *Kratki navuk* i *Uputjenje* konceptualno se preklapaju, jer su na kajkavsku i štokavsku inačicu prevedeni iz istog njemačkog teksta. *Naputchenye* nalikuje dvama ranijim pravopisima – pretpostavlja se isti njemački predložak, no strukturno i sadržajno značajno je opširnije. Sva su tri pravopisa nepotpisana i njihovo je autorstvo do danas nepoznato.

Gljučne riječi: hrvatski jezik, hrvatski pravopis, jezična politika, Habsburška monarhija

Summary

After restructuring of education in the Habsburg Monarchy, in the included states and provinces education started partly to run in vernaculars. Prompted with *General school order* of 1774., *Kratki navuk za pravopiszanye horvatzko* and *Uputjenje k'slavonskomu pravopisanyu* are printed bilingually in Croatian and German. *Naputchenye za horvatzki prav chteti y piszati* from 1808. is first Croatian monolingual orthography book. *Kratki navuk* and *Uputjenje* conceptually overlap, because they are translated to the kajkavian and stokavian version from the same German text. *Naputchenye* resembles to the two earlier orthography books – they presumably have same German source, but in structure and content is significantly extensive. All three orthography books are unsigned and their authorship is unknown to this day.

Key words: Croatian language, Croatian orthography, language policy, Habsburg monarchy